

सार्वजनिक वित्त

'सरकारची तिजोरी सर्वात महत्वाचा दख्ख' - चाणक्य

सिद्धांत

1) वॅग्नरचा नियम - 1893

Law of increase in state activities
(राष्ट्राच्या कार्यातील वृद्धीचा नियम)

2) Voluntary Exchange Theory - 1919
स्वयंघटनेचा सिद्धांत by एड्विन लिंडाल

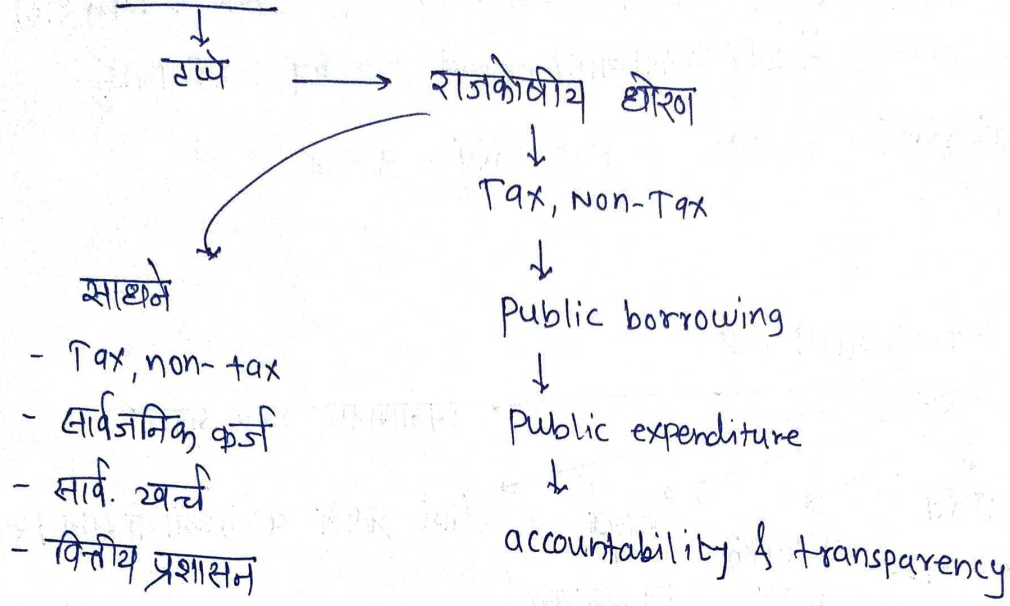
3) General Theory of Employment, Interest & Money
रोजगार, व्याज व पैसांचा सामान्य सिद्धांत - 1936
by जॉन मेनार्ड केन्स

4) Peacock & Wilesman Theory - 1961
(पिंकॉक & वाइलसन सिद्धांत)
- विस्थापन सिद्धांत (Displacement Theory)
- सार्वजनिक खर्चाचा आधुनिक सिद्धांत (Modern Theory of Public Expenditure)

5) Maximum Social Advantage Theory
महत्तम सामाजिक लाभ सिद्धांत - 1920
- by ह्यू जॉन्सन

6) Functional Finance Theory - 1940
कार्यात्मक वित्त सिद्धांत by A.P. लॉरेंस

सार्वजनिक वित्त - सरकारचा जमा व खर्च

Merit Goods

- निकष वस्तू
 - खासगी & सार्वजनिक
 - Marginal cost of supply जास्त
 - प्रमाणित पुरवठा
 - स्पर्धा क्षमते
- उदा. शाळा

Public goods

- सार्वजनिक वस्तू
 - शासकिय क्षेत्र
 - Marginal cost of supply Zero
 - पुरवठ्यावर मर्यादा नाही
 - स्पर्धा नसते.
- उदा. पत्रदिवे

↑ वर्गीकरण by Prof. R.A. मसग्रेट

अर्थसंकल्प

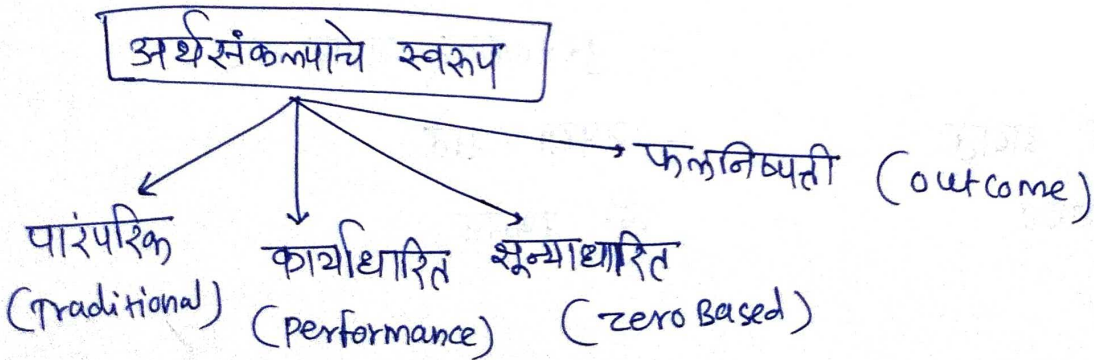
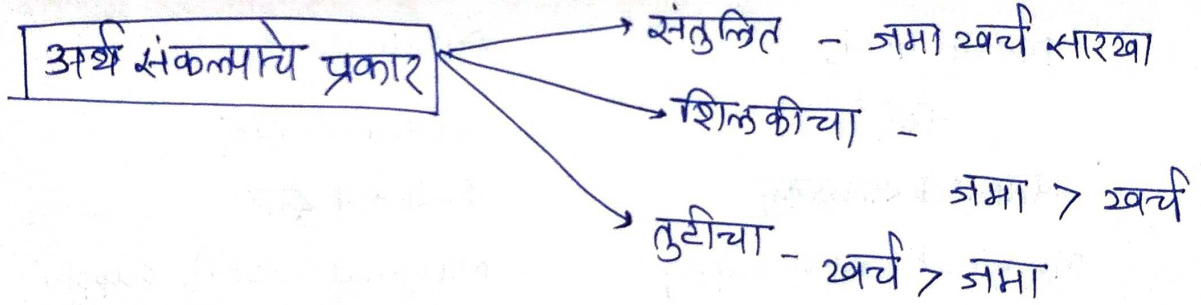
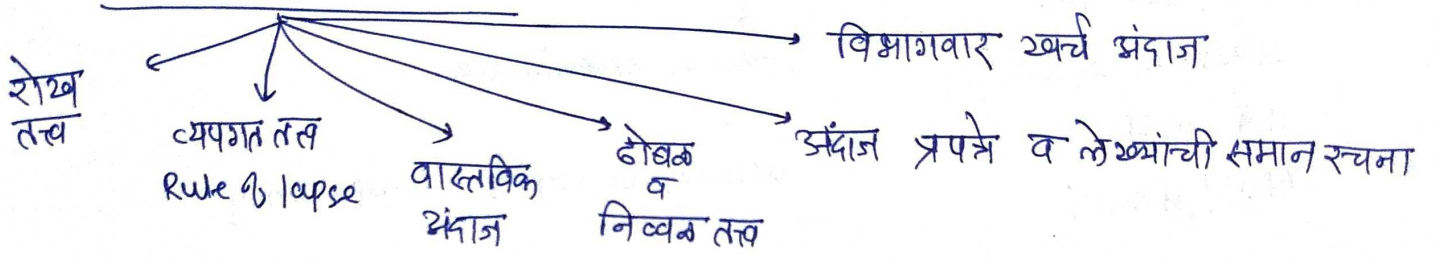
1 April 1860 प्रथम

26 NOV 1947 - स्वतंत्र भारताचा पहिला अर्थसंकल्प - R.K. वणभुषम शेटी

28 Feb 1950 - भारतीय गणराज्याचा —U— by जॉन मथाई

मोराजी देसाई - 10 वेळा , P. चिदंबरम - 9 वेळा

भारतीय अर्थसंकल्पाची तत्वे :

⊗ पारंपरिक अर्थसंकल्प

- मागील वर्षातील खर्चाचा आकड्यांचा आधार
- 'खर्चाचे प्रमाण निर्धारित करण्याला प्राधान्य
- खर्च कसा होईल हे सादर करायचे असते
- कमी अधिक प्रमाणात कल्याणकारी तत्त्व

⊗ कार्यधारित अर्थसंकल्प

संकल्पना : हर्बर्ट हुवर & A.E. बुक
(अमेरिका) - 1949

आधार: पुढील वर्षाचे शैक्षणिक लक्ष्य
↳ यामुळे खर्चाची कार्यक्षमता वाढते
1st - 1968-69
by मोरारजी देसाई

1st ARC ने शिफारस केली - 1966

⊗ शून्याधारित अर्थसंकल्प

जोनक : पीटर. ए. पीटर (अमेरिका)

- मागील आकड्यांचा आधार घेतला जात नाही
- प्रत्येक जमा व खर्चाचा नव्याने विचार
- सर्वप्रथम 1983 S & T dept मध्ये
- पूर्वतः 1987-88 बजेट (by राजीव गांधी)

- MH सरकार 1987-88 - 1st state नंतर UP, MP, RJ

फायदे : खर्चाचा पुनर्विचार होऊन निरूपयोगी / अवास्तव खर्चावर लगाम
- प्रशासनास प्रत्येक कृतीचे समर्थन करणे लागते

⊗ फलनिष्पत्ती अर्थसंकल्प (Outcome Budget)

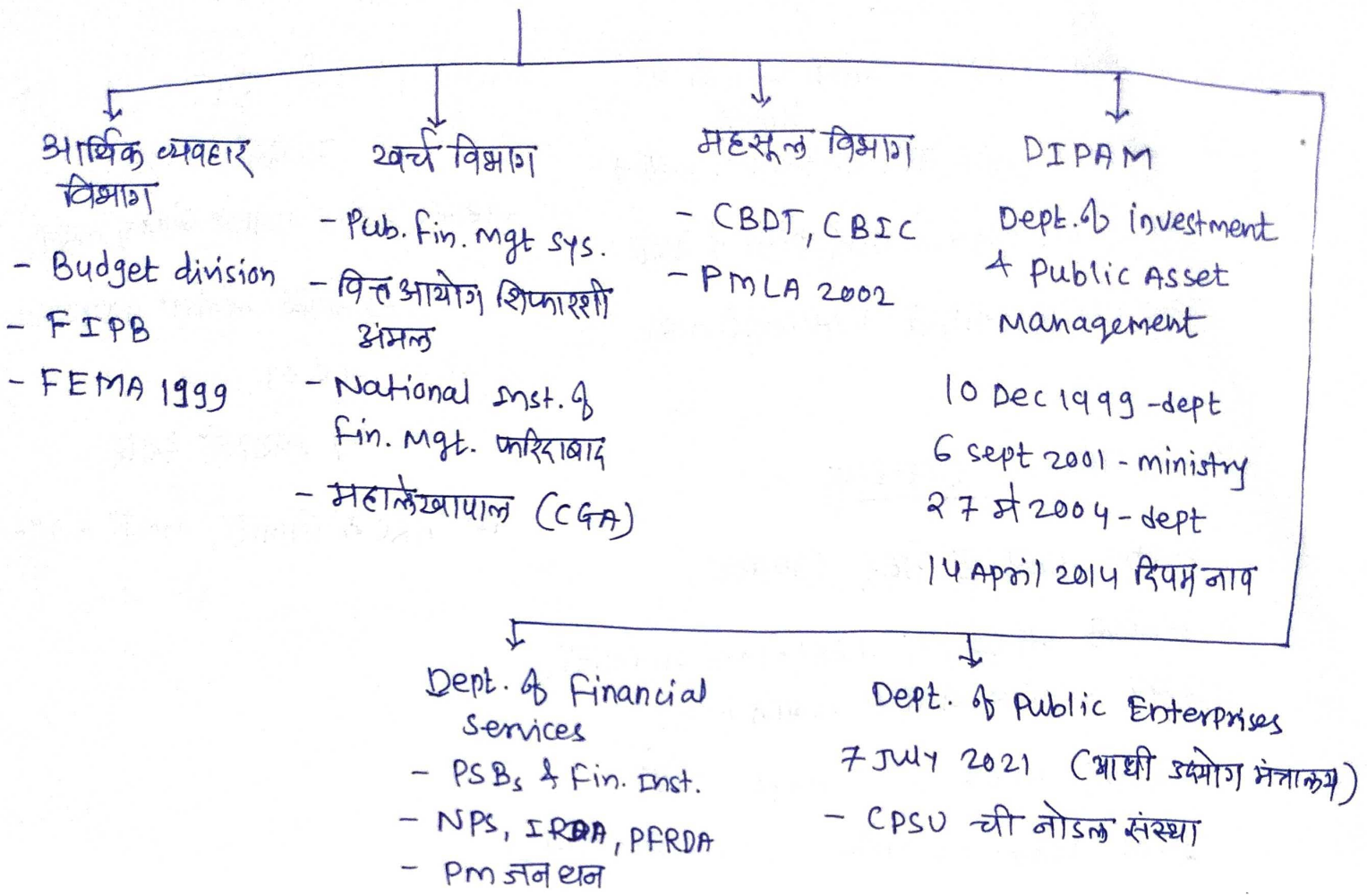
2005-06 चा अर्थसंकल्प - P. चिदंबरम

- मोजता येणारी साधने व्यवली जातात

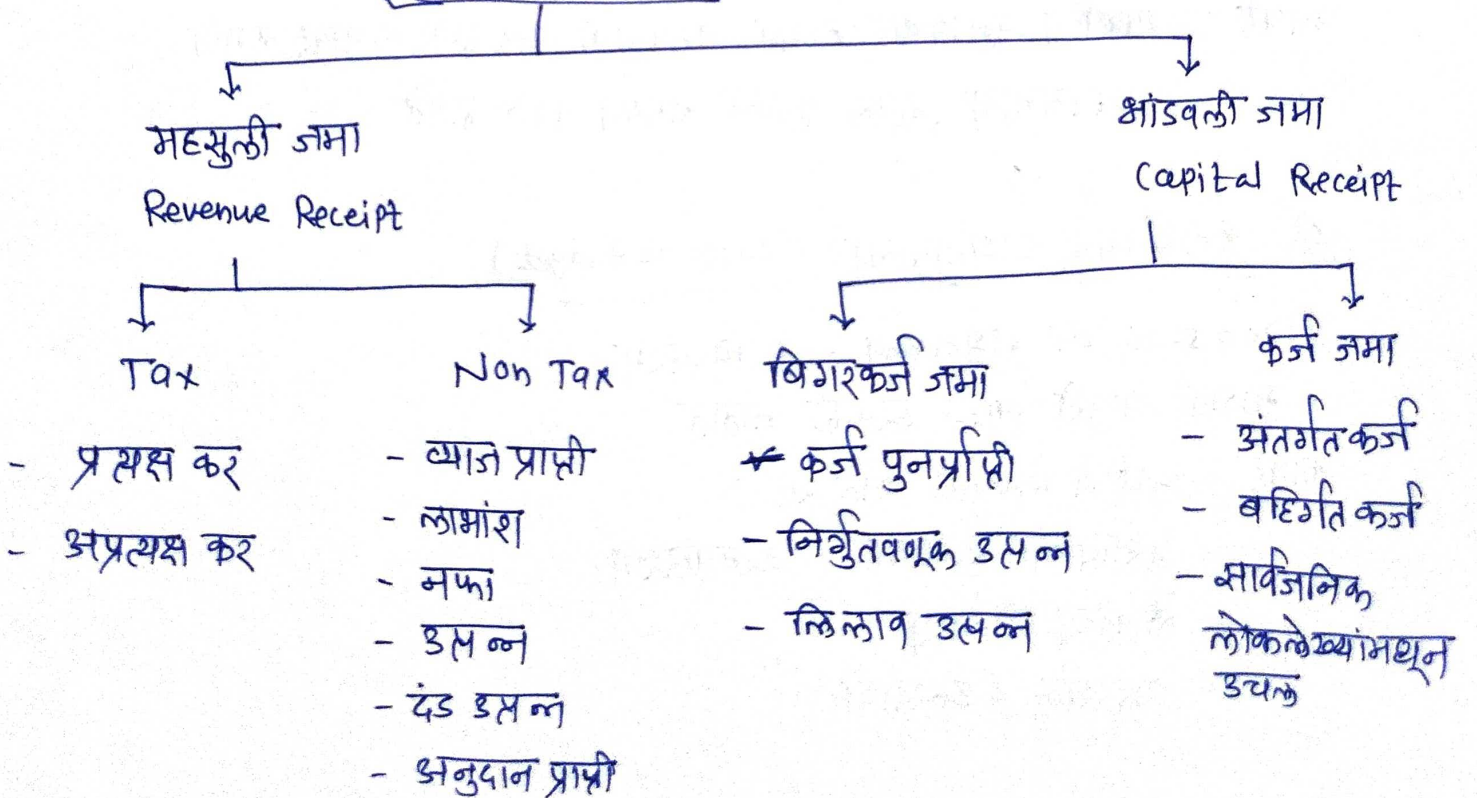
फायदे : - खर्च व निष्पत्ती यांत सांगड

- प्रशासनात सुधारणा - झाले परिश्रम
- लोकांचा विश्वास
- पारदर्शक & उत्तरदायी

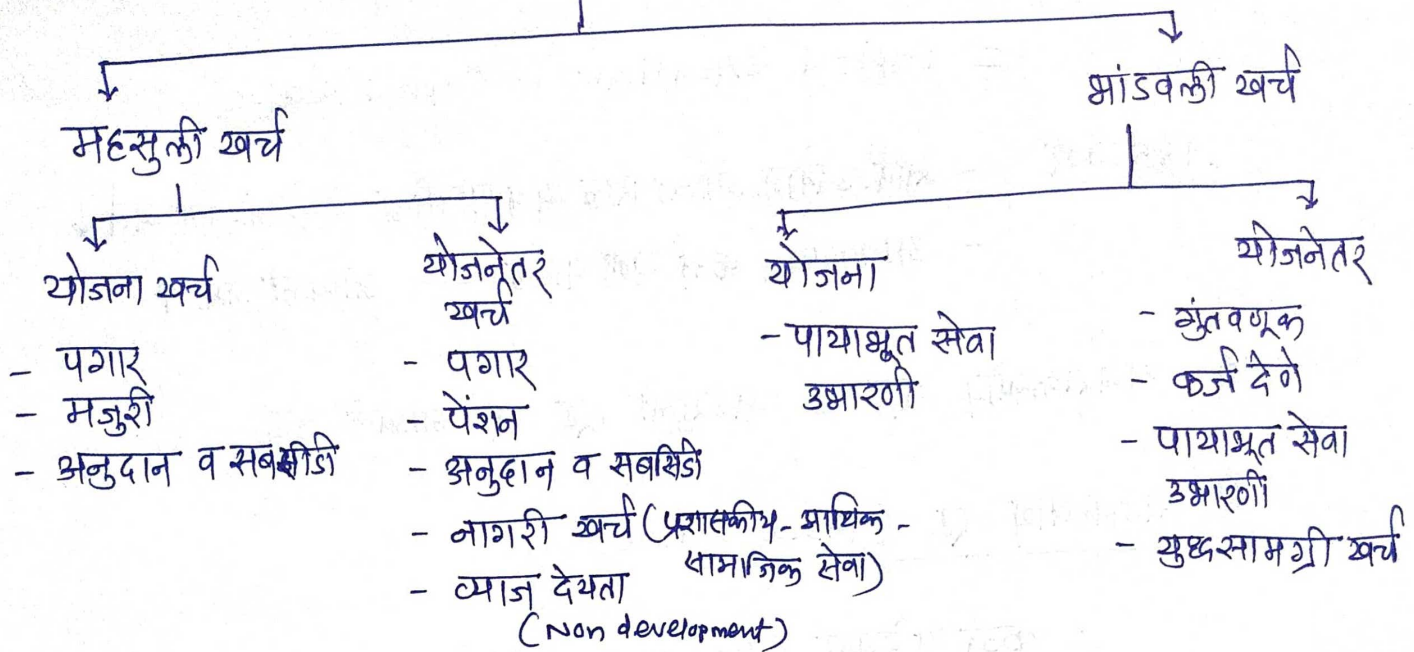
वित्त मंत्रालय

अर्थसंकलनीय जमा

अर्थसंकल्पीय खर्च

1986-87 पर्यंत विकास & विगरविकास खर्च
 1987-88 पासून नियोजित (Plan) & विगर नियोजित (Non plan) खर्च
 2017-18 पासून योजना (Scheme) & योजनेतर खर्च

तूट संकल्पना Deficit

⊗ अर्थसंकल्पीय तूट (Budgetary deficit)

1996-97 पासून शून्य दाखवली जाते

$$BD = B. Expenditure - B. Receipts$$

⊗ महसुली तूट (Revenue Deficit)

$$Rev. Deficit = Rev. Expenditure - Rev. Receipts$$

⊗ परिणामी महसुली तूट (Effective Rev. Deficit)

$$Effective R.D = Rev. Deficit - Grant-in-aids$$

सर्वप्रथम - 2011-12 च्या अर्थसंकल्पात

⊗ आंशवली त्रुट

$$= \text{Capital expenditure} - \text{Capital Receipts}$$

- 1985 नंतर - सार्व. उद्योग आरणी करील खर्च आंशवली \rightarrow आंशवली खर्च \downarrow
- अधिकाधिक कर्ज घेणे वाढले \rightarrow आंशवली जमा \uparrow

⊗ अर्थसंकल्पीय त्रुट = महसुली त्रुट + आंशवली त्रुट

⊗ राजकोषीय त्रुट (Fiscal Deficit)

$$= \text{कर्ज व देयता (Borrowing \& Liabilities)}$$

$$= \text{अर्थसंकल्पीय त्रुट} + \text{कर्ज देयता (1996-97 पूर्वी)}$$

1985 शुभमार्ग चक्रवर्ती समिती \rightarrow अर्थसंकल्पीय तुटियेक्षा राजकोषीय त्रुट दाखवणे

$$\text{राजकोषीय त्रुट} = \text{खर्च} - (\text{महसुली जमा} + \text{आंशवली जमा})$$

$$\text{रा. त्रुट} = \text{खर्च} - (\text{महसुली जमा} + \text{बिगर कर्ज आंशवली जमा})$$

$$\text{रा. त्रुट} = \text{खर्च} - (\text{महसुली जमा} + \text{पुनः प्राप्ती} + \text{सार्वजनिक मालमत्ता विक्रीतून आंशवली रक्कम})$$

⊗ प्राथमिक त्रुट (Primary Deficit)

$$\text{प्राथ. त्रुट} = \text{राजकोषीय त्रुट} - \text{व्याज} \\ (\text{Fiscal Deficit}) - (\text{Interest})$$

④ चलनविषयक त्रुटि (monetised deficit)

राजकोषीय रुचितील प्रसा भाग ज्याच्या अर्थभरण्यासाठी शासन RBI कडून पैसे उचलते / कर्ज घेते

= Surplus or debt taken from RBI

Year	राजकोषीय त्रुटि	महसुली त्रुटि	Effective महसुली	प्राथमिक
2018-19	3.4%	2.4%	1.4%	0.4%
2019-20	4.6%	3.3%	2.4%	1.6%
2020-21	9.2%	7.3%	6.2%	5.8%
2021-22	6.9%	4.7%	3.7%	3.3%
2022-23 (BE)	6.4%	3.8	2.6%	2.8%

अर्थसंकल्प मांडणी

④ घटनात्मक विधेयके

Annual financial statement

Demand for Grants

Detailed Demand for Grants

Appropriation Bill

Finance Bill

④ FRBM (Fiscal Responsibility & Budget management) Act नुसार 4 विवरणपत्रे

1) राजकोषीय धोरणाचे विवरण पत्र (FPSS - Fiscal policy strategy statement)

2) मध्यावधी राजकोषीय धोरणाचे विवरणपत्र (MTFPS - medium term —)

3) वृहत्तमदयी आराखड्याचे विवरणपत्र (MFS - Macroeconomic Framework statement)

4) मध्यावधी अर्थीच्या आराखड्याचे विवरणपत्र (MTEFS)

⊗ रत्ने अर्थसंकल्प

1924 पासून वेगळा | 2017-18 पासून वेद

↑ 1921 विल्सन अर्थसंघ समिती

← शिफारस विवेक देवेंद्र समिती

⊗ कपात प्रस्ताव

- 1) धोरणामक (Policy cut) - एक रुपयापर्यंत | शासनाच्या धोरणाचा जापसंती
- 2) काटकसर (Economy cut) - अनुदानाच्या मागणीत विशिष्ट रकमेची कपात
- 3) प्रतीकामक (Token cut) - 100 रुपयाची कपात | खर्चाचे संसदेचे लक्षा घेवणे

तूटीचा अर्थभरणा (Deficit Financing)

केन्स → राजकोषीय धोरण → तूटीचा अर्थसंकल्प → आर्थिक मंदी दूर करण्यासाठी

- उद्दिष्टे -
- आर्थिक मंदी दूर करणे
 - आर्थिक विकास करणे
 - कल्याणकारी विकास योजना राबविणे
 - नियोजन साध्य करणे.

उपाय

1) परकीय मदत (External Aids)

सरकारची देणी (liability) नसते

2) परकीय कर्ज (External Borrowing)

अंतर्गत कर्जापेक्षा स्वस्त | IMF, World Bank → दीर्घकालीन कर्ज

3) अंतर्गत कर्ज (Internal Borrowing)

नोट - चलनपुरवट्याचा संकोच | खासगीक्षेत्राला निधी कमी झाल्या

4) RBI कडून उचल

26 Dec 2018 - विमल जालान समिती

'Expert Committee to Review the Extant Economic Capital Framework'

5) RBI कडून कर्ज

6) नोटा छापणे

- शेवटचा उपाय | चलनवाढ ↑ महागाई ↑

सरकाची देणी (Liabilities of Government)

सार्वजनिक कर्ज

अंतर्गत

- 198 - लघुमुदतीची
- 1-748 - मध्यम
- 748 - दीर्घमुदतीची

बाजारकर्ज

Treasury Bills (14,91,182,364 दिवस)

परकीय

- परकीय नागरीक
- देश (द्विपक्षीय)
- आंतरराष्ट्रीय संस्था

इतर देणी

Public Account मधील देणी

→ PF, राष्ट्रीय अल्पवचन निधी

अंतर्गत कर्ज

परकीय कर्ज

1991-92

61.2%

38.8%

2021-22

96.4%

3.6%

लेखा, लेखापरीक्षण

Accounts (जमाखर्च) - पैसा/पैशाचे मूल्य अक्षणाच्या बाबींची नोंदणी.

Accounting (लेखे) - जमाखर्चाच्या व्यवहारांचा गोषवारा, विश्लेषण आणि सारांश काढणे.

Auditing (लेखापरीक्षण) - एखाद्या संस्थेच्या लेखांचे पूर्वग्रहस्थित परीक्षण व मूल्यमापन करणे.

↳ संसद, वित्त मंत्रालय, CAG सार्वजनिक खर्चावर नियंत्रण ठेवण्याचे साधन

Accounting under वित्तमंत्रालय → CAG

⊗ Controller General of Accounts (महालेखापाल)

1976 पूर्वी CAG द्वारे कार्य

1977-78 Budget पासून सरकारी लेखांचे कार्य महालेखापालाकडे

- वित्त मंत्रालयाच्या खर्च विभागांतर्गत कार्यरत

1 Feb 2022 पासून सोनाली सिंग - महालेखापाल

⊗ CAG (Comptroller & Auditor General)

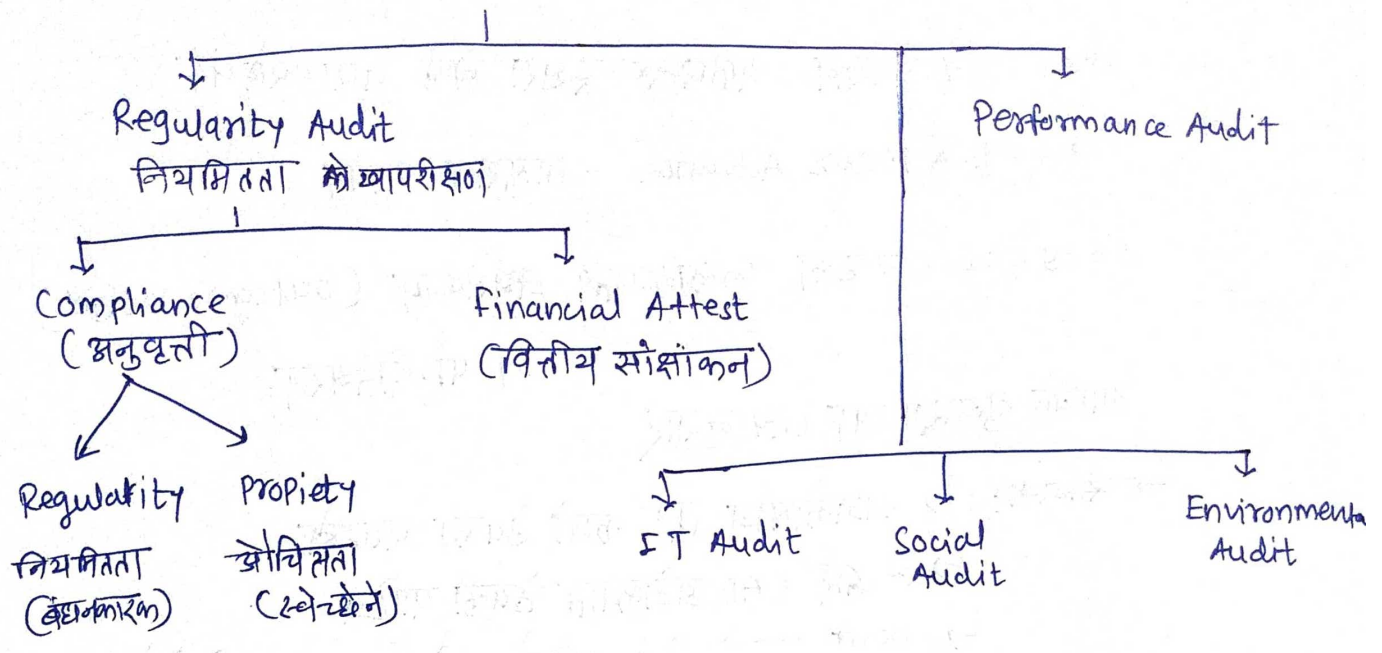
→ Art 148 - नियुक्ती 6/65 yr.

8 Aug 2020 पासून गिरीश चंद्र मुर्मू

→ Art 149 - कार्ये

Act 1971

लेखापरीक्षा

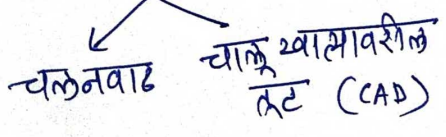
⊗ Art 151 नुसार राष्ट्रपतींना अहवाल

- Appropriation a/c
- Finance a/c
- Public undertakings

राजकोषीय सुधारणा

राजकोषीय धोरण → अर्थव्यवस्थेला चालना (Fiscal stimulus)

⊗ दुहेरी त्रुट

⊗ राजकोषीय संकट (fiscal crisis)

कर्ज & व्याजाचा भार → खासगी गुंतवणूक मंदावते → बाह्य देशात गमन (crowding effect)

1985 - Long term Fiscal policy by V.P. सिंग

↳ परकीय कर्ज प्रमाण 4.2:1 पर्यंत घालणे (1990 पर्यंत)

but (49.7% (1990-91) वाढले

- 1987-88 शून्य आधारित अर्थसंकल्प
- April 1997 पासून अतिरिक्त ट्रेजरी बिले जारी करणे बंद
↳ Ways & Means Advances - तामुरता अग्रिम
- 2005-06 पहिला फलनिष्पत्ती अर्थसंकल्प (Outcome Budget)

by पी. चिदंबरम

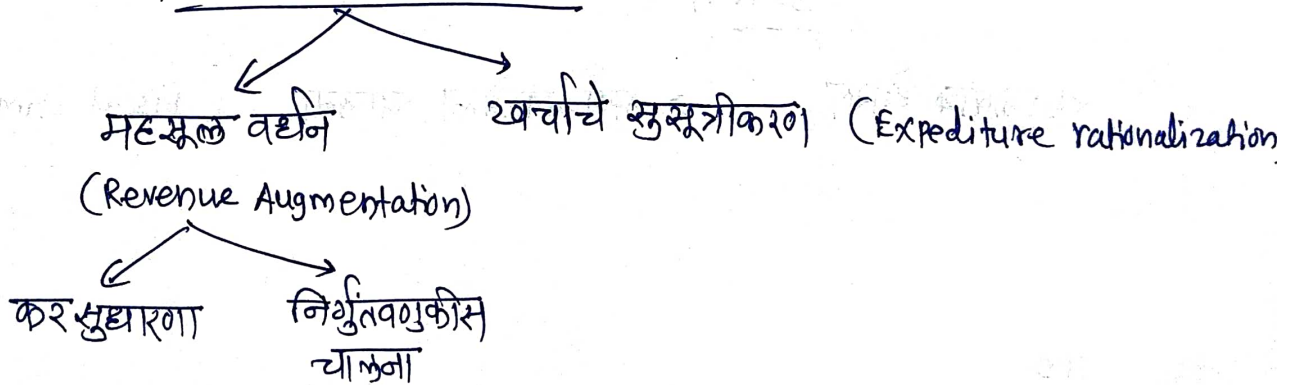
आर्थिक सुधारणांच्या तत्वानुसार

- ↳ राजकोषीय तूट कमी ठेवली पाहिजे
- ↳ त्याद्वारे CAD अटोक्यात ठेवली पाहिजे
- ↳ कमी राजकोषीय तुटीमुळे दीर्घकाळात वृद्धी होई.

⊗ राजकोषीय दृढीकरण (Fiscal consolidation)

राजकोषीय तूट 3% or त्याच्या आत असणे — IMF, World Bank

↳ राजकोषीय दृढीकरणासाठी दुहेरी उपाय

FRBM कायदा (Fiscal Responsibility & Budget Management Act 2003)

राजकोषीय उत्तरदायित्व आणि अर्थसंकल्प व्यवस्थापन कायदा

26 Aug 2003 संसदेत संमत

5 July 2004 कार्यन्वित

कायद्याची इच्छक वैशिष्ट्ये

- पारदर्शक राजकोषीय व्यवस्थापन यंत्रणा विकसित करणे
- शासकीय कर्जाचे आदर्श व्यवस्थापन (Prudential Debt mgt)
- दीर्घकालीन राजकोषीय स्वैर्य \rightarrow बृहत्तमक्षी स्थिरता (Macroeconomic stability)

FRBM अन्वये 4th विवरणपत्र संसदेत

↓
मध्यावधी खर्चाच्या आराखड्याचे
विवरणपत्र (MTEFS)

पहिले 3 अर्थसंकल्पीय अधिवेशनात

- 1) FPSS
- 2) MTFFS
- 3) MFS

कायद्यानुसार

राजकोषीय तूट 3% & महसुली तूट शून्यावर आणणे
पर्यंत

⊗ पहिला FRBM कार्यगट - डॉ. विजय केळकर
2003

2008-09 पर्यंत आठवावयाची लक्ष्ये

↳ राजकोषीय तूट - दरवर्षी 0.3% ↓ करून
2.8% (3%) वर आणणे

→ प्रसूतात
6.1% तूट राहिली

↳ महसुली तूट - दरवर्षी 0.5% ↓ करून

0.2% चे महसुली अधिक्य निर्माण करणे (avg 0%)

↳ Tax-GDP प्रमाण 13.2% करणे

↳ अर्थसंकल्प खर्चाचे GDP शी प्रमाण 14.3% करणे

⊗ दुसरा FRBM कार्यगट - 2012 डॉ. विजय केशवकर
(Committee on Roadmap for Fiscal Consolidation)

	Target 2014-15 पर्यंत	Achieve (2014-15)
राजकोषीय त्रुट	3.9%	4.1%
महसूल त्रुट	2%	
कर महसूल	11.1%	
अर्थ संकलपीय खर्च	13.4%	

⊗ तिसरा FRBM कार्यगट 17 मे 2016 N.K. सिंग

2003 चा FRBM कायदा रद्द करून DFRA - Debt & Fiscal Responsibility Act
आणवा

FD - 2018 ते 2021 पर्यंत 3% राखावी, 2021-22 → 2.8%,
2022-23 → 2.6%,
2023-24 → 2.5%.

RD - दरवर्षी 0.25% ने कमी करत.
2023-24 मध्ये 0.8% पर्यंत आणावी

कर्ज GDP - केंद्र & राज्य मिळून 2023 नंतर 60% ⊕ जाता कामा नये.
केंद्र max - 40%.
राज्य max - 20%.

- राजकोषीय त्रुटीचे target न सुचविता range सुचविली 3% (+/- 0.5%)

⊗ 14th fin. comm ची शिफारस

FRBM कायदात सुधारणा करण्याऐवजी DCFSRL असा कायदा बनवावा
(Debt ceiling & Fiscal Responsibility Legislation)

1999-2000 कर्ज परतफेस हमी निधी (Guarantee Redemption Fund) ②
(Am 292 + 293 मध्ये तरतुद)

28 Feb 2000 - खर्च सुधारणा आयोग (Expenditure Reforms Commission)

4 sept 2014 - खर्च व्यवस्थापन आयोग (Expenditure mgt. Commission)

अध्यक्ष - विमल जालान

राज्यांचे FRBM कायदे

1st कर्नाटक - 2002

2nd केरळ - 2003

PS, TN - 2003

UP - 2004

MH - 2005